

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ В ОСВІТІ

Сайко Наталія Олександрівна
Борсук Тетяна Олександрівна
Дяченко Сергій Євгенійович
Національний університет
«Полтавська політехніка
імені Юрія Кондратюка»
Полтава, Україна
natsayko@gmail.com
tetianaborsuk27@gmail.com
sdyachenko@gmail.com

Abstract. The article exposes the essence of the concept of the phenomenon «The Sustainable Development». The analysis of the educational system of Ukraine has been conducted according to constituents of The Sustainable Development. It contains research of the social-pedagogical aspects of providers constituents of The Sustainable Development of the educational system of Ukraine. The practical experience of educators of Poltava Region, Ukraine had been described by the promotion of sustainable development. Generalized modern circumstances of existence, modern technological aspects, implementation, guidelines are summarized and explored according to possible ways of restoring sustainable development in the education system of Ukraine. The problems that make sustainable development in the education of Ukraine impossible are considered. Ways, strengths and methodical recommendations are indicated in implementation of sustainable development in the education of Ukraine.

Анотація. У статті розкрито сутність поняття феномену «сталий розвиток». Проведено аналіз складових сталого розвитку в освіті. Проаналізовано соціально-педагогічні аспекти забезпечення сталого розвитку в освіті України. Описано практичний досвід освітян Полтавщини з популяризації сталого розвитку. Узагальнено сучасні обставини існування, впровадження, орієнтирів та досліджено шляхи відновлення сталого розвитку в освіті України. Обґрунтовано соціально-педагогічні аспекти забезпечення сталого розвитку в освіті України та м. Полтава. Розглянуто бар'єри, проблеми, що унеможливають сталий розвиток в освіті України. Зазначено шляхи, сильні сторони та рекомендації з методичного впровадження сталого розвитку в освіті України.

Key words: aspects of sustainable development, balanced development, socialization, sustainable development.

Ключові слова: аспект, забезпечення, соціально-педагогічна підтримка, сталий розвиток.

Термін «сталий розвиток» є офіційним українським відповідником англійського терміну «sustainable development», дослівний переклад якого з урахуванням контексту може бути «життєздатний» або «тривкий розвиток», а розширене його тлумачення – самопідтримуваний розвиток¹. Стратегія сталого розвитку є альтернативою парадигмі економічного зростання, яка ігнорує екологічну небезпеку від розвитку суспільства за екстенсивною моделлю. Близького змісту має термін «екорозвиток», сформульований Морісом Стронгом у 1972 році (Стокгольмська конференція ООН з навколишнього середовища): екорозвиток – це екологічно зорієнтований соціально-економічний розвиток, при якому зростання добробуту людей не

¹ Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250000 / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. – Київ; Ірпінь: Перун, 2005. – VIII, 1728 с.

супроводжується погіршенням середовища їх існування і деградацією природних систем^{2 3}. «Народженням» стратегії сталого розвитку можна вважати 1980 рік, коли вийшла «Всесвітня стратегія охорони природи», підготовлена Міжнародною спілкою охорони природи і в якій проголошено положення: збереження природи нерозривно пов'язане з питаннями розвитку суспільства, а розвиток суспільства має відбуватися за умов збереження природи. В стратегії говорилося, що необхідно змінити ставлення людини до довкілля шляхом формування нової екологічної етики і екологічної свідомості, щоб люди могли жити в гармонії з природою, від якої залежить не тільки їх добробут, але й виживання⁴.

Дослідженнями визначення і принципами переходу суспільства до сталого розвитку займаються провідні педагоги такі, як В. Боголюбов, М. Клименко, Л. Мельник, О. Ракоїд. Вивченням теоретичного обґрунтування ідей освіти для сталого розвитку та опис змісту і організації освітнього процесу для дошкільнят займаються: Н. Гавриш, О. Саприкіна, О. Пометун. Сутністю, змістом, методами та технологіями випереджаючої освіти для сталого розвитку досліджувала філософія О. Висоцька. Досліджував феномен поняття «сталий розвиток» А. Лелеченко. Концепцією сталого розвитку як парадигми розвитку суспільства досліджували В. Хаустова, Ш. Омаров. Проблемам, становленню та дослідженню реалізації екологічної політики в Україні присвячена робота Г. Буканова. Проблеми та тенденції в освіті для сталого розвитку досліджували А. Лейхт, Дж. Хайсс і В. Дж. Бюн (A. Leicht, J. Heiss and W. J. Byun). Педагогічні підходи та аспекти дизайну для сприяння лідерства зі сталого розвитку вивчали Мерліна Місімер і Тамара Коннелл (Merlina Missimer and Tamara Connell).

Національна система індикаторів сталого розвитку налічувала 183 індикатори, розбиті на групи відповідно до 17 цілей сталого розвитку із зазначенням рівня дезагрегування показника, відповідальної за розрахунок і надання даних особи та граничних термінів і періодичності надання відповідної інформації Держстату України⁵.

Відповідно до зазначеного розпорядження Уряду здійснюється збір статистичних даних та моніторинг реалізації цілей сталого розвитку, а Державна служба статистики забезпечує збір і оприлюднення таких даних, а також координує роботи з розробки метаданих за індикаторами. При цьому, як зазначається на офіційному Урядовому інтернет-порталі, створена національна система індикаторів цілей сталого розвитку, забезпечує надійну основу для подальшого комплексного моніторингу руху країни на шляху до досягнення цілей сталого розвитку. Дослідження науковців в основній своїй масі нагадують скоріше фундаментальні наукові роботи, а ніж прикладні деталізовані інструкції, що містять конкретний план дій. Саме в цій частині є велика теоретико-методологічна прогалина. Фактично сьогодні не існує жодного інтегрального показника, який дозволив би порівнювати та співставляти між собою отримані ефекти в рамках кожної окремо цілі та завдання сталого розвитку⁶.

Концепцію сталого розвитку можна тлумачити багатьма різними способами, але в її основі лежить підхід до процесу, який прагне збалансувати різні та часто конкуруючі потреби з усвідомленням екологічних, соціальних та економічних обмежень, з якими ми стикаємося як суспільство.

² Тодорюк С. І. Сталый розвиток як економічна категорія. // Вісник Хмельницького національного університету 2013, № 1 Економічні науки. Загальні проблеми економіки.

URL: http://journals.khnu.km.ua/vestnik/pdf/ekon/VKNU-ES-2013-N1-Volume1_196.pdf#page=199 199 с.

³ Мельник Л.Г. Основи екології. Екологічна економіка та управління природокористуванням / Мельник Л.Г. ; за заг. ред. Л.Г. Мельника та М.К. Шапочки. – Суми : Університетська книга, 2006. – 759 с., 713 с.

⁴ Боголюбов В.М. та ін Стратегія сталого розвитку. Підручник / В.М.Боголюбов, М.О. Клименко, Мельник Л.Г., О.О. Ракоїд. За редакцією професора В.М. Боголюбова. – К.: ВЦ НУБІПУ, 2018. 446 с., 9 с.

⁵ Розпорядження КМУ «Питання збору даних для моніторингу реалізації цілей сталого розвитку» від 21 серпня 2019 р. № 686-р. Державна служба статистики України: офіц. вебсайт. [Електронний ресурс]

URL: http://www.ukrstat.gov.ua/csr_prezent/

⁶ Карпіщенко О.І., Ілляшенко К.В., Ілляшенко Т.О. Якість місцевого розвитку - удосконалення європейського досвіду оцінки в умовах України // Economics Bulletin. 2021. №1. Economic Theory. [Електронний ресурс].

URL: https://ev.nmu.org.ua/index.php/en/archive?arh_article=1312, 19 с.

Дедалі більше розвиток обумовлюється однією конкретною потребою без повного врахування ширших чи майбутніх наслідків. Вже можна проаналізувати шкоду, яку завдає такий підхід, починаючи від масштабних фінансових криз і закінчуючи змінами глобального клімату внаслідок залежності від джерел енергії, заснованих на викопному паливі та, як новітній наслідок, міжнародний паливно-ресурсний тероризм ⁷.

Ідея збалансованого розвитку стала відповіддю на виклик часу. Вона є альтернативою панівній моделі сучасного розвитку, що ґрунтується на розгляді природи лише як джерела сировини для виробництва різних товарів. Це також вимагає методів викладання та навчання, які мотивують та дозволяють кожній людині отримати знання, навички, ставлення та цінності, необхідні для формування сталого майбутнього та сформуують уміння правильно розподіляти свої потреби.

Сталий розвиток в освіті означає внесення ключових питань до соціалізації дітей та сприяє розвитку компетенцій, таких як критичне мислення, уявлення про майбутні сценарії та прийняття рішень у спільній формі. Наприклад, опис у підручниках та детальне вивчення, починаючи з дошкільного віку, раціонального споживання природних ресурсів, біорізноманіття та збереження довкілля прививає учнів до змін у суспільних відносинах та формуванню надалі такого суспільства, яке не руйнуватиме середовище свого існування. Важливим у цьому питанні є сторони які беруть участь у цьому процесі і це - «стейкхолдери». «Стейкхолдер» в освіті (англ. stakeholder) — це зацікавлена в освіті особа чи сторона, що має якийсь до нього стосунок ⁸ або «зацікавлена сторона» в освіті – це будь-хто, хто зацікавлений в успіху школи чи шкільної системи ⁹, а значить у законодавстві України відповідає поняттю «учасник освітнього процесу» ¹⁰.

Чим довше людство буде прагнути до несталого розвитку, тим частішими та серйознішими можуть стати його наслідки, вже нині маємо докази ядерного міжнародного тероризму, тому актуальність нашого дослідження зумовлена необхідністю аналізу соціально-педагогічних аспектів, зокрема соціалізації та вихованні дітей до збереження природи; раціонального задоволення основних потреб людини; досягнення рівності та соціальної справедливості; забезпечення соціального самовизначення та культурного різноманіття; підтримання цілісності екосистем, як одного із детермінантів до позитивних змін у майбутньому.

Метою статті є дослідження сталого розвитку в освіті у соціально-педагогічному контексті новітніх реалій.

Для усвідомлення та детермінацій теми дослідження ми спиралися на поняття.

Аспект (лат. aspectus – «вигляд», «погляд») – поняття філософії (онтології, теорії пізнання). У філософії аспект розглядається: об'єктивно – як характеристика, властивість, атрибут об'єкту пізнання (факту, явища, предмету, події); суб'єктивно – точка зору, з якої суб'єкт сприймає або оцінює той чи інший об'єкт (факт, явище, предмет, подію) ¹¹.

Забезпечення: 1. Задоволення когось, чогось у якихось потребах, створення надійних умов для здійснення чого-небудь; гарантування чогось: забезпечення промисловості

⁷ The IAEA Board of Governors in Vienna adopted a Resolution on nuclear safety, security and safeguards in Ukraine [Електронний ресурс]. URL: <https://www.facebook.com/aencua/posts/>

⁸ Хто такі стейкхолдери і як із ними боротися дружити

[Електронний ресурс]. – URL: <https://brainrain.com.ua/uk/hto-taki-steykholderi-ua/>

⁹ Stakeholders in Education [Електронний ресурс]. URL: <https://study.com/academy/lesson/what-is-a-stakeholder-in-education-definition-examples.html>

¹⁰ Закон України Про повну загальну середню освіту (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2020, № 31, ст.226) Розділ IV Учасники освітнього процесу. Стаття 19. Учасники освітнього процесу [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text>

¹¹ Словник іншомовних слів За редакцією О. С. Мельничука, 1974р. URL: https://slovnkyk.me/dict/foreign_melnychuk

енергоносіями, забезпечення міцного миру. 2. Матеріальні засоби до існування: матеріальне забезпечення, пенсійне забезпечення, соціальне забезпечення¹².

Сучасні науковці визначають поняття «соціально-педагогічна підтримка» як: систему заходів, що активізують соціально-педагогічну діяльність в соціальному середовищі (О. Гукаленко, Н. Чернуха); різновид процесів підтримки, посередництва, асистентства та супроводу (С. Расчетіна). Дослідники Т. Цюман, Р. Овчарова та Н. Чернуха пояснюють соціально-педагогічну підтримку як систему заходів, що стимулюють, активізують соціально-педагогічну діяльність у соціальному середовищі, надання допомоги в соціальній інтеграції та соціалізації з метою розкриття індивідуально заданих здібностей та талантів особистості¹³.

Соціалізація явище культурно-історичне. Зміст цього процесу, стадії, конкретні механізми мають історичний характер, суттєво варіюють від однієї культури до іншої, визначаються характером соціальної системи¹⁴.

Пауль Герхард Наторп - німецький педагог та філософ, автор книги «Соціальна педагогіка: теорія виховання волі на основі суспільності, громади» 1899 року першого видання, стверджував, що «соціальні умови навчання і навчальні умови соціального життя є темою соціальної педагогіки як науки. Не окремі теми, а саме об'єднуюча. Адже суспільство, людство, громада, об'єднання, суспільність існує в єднанні людей, дітей і ця громада існує лише у свідомості окремих учасників»¹⁵.

Соціалізація – це процес, в результаті якого у особистості відбувається інтеріоризація культури суспільства, згідно з якою переводиться зовнішній (щодо соціальних форм діяльності, які мають мікро- та макроурізноманітнений характер) у внутрішній (формування людської психіки, внутрішніх інтересів діяльності) план. Урізноманітненість складових соціалізації характеризується охопленням і суспільства, і держави, і бізнесу, і громадських організацій, і окремих колективів¹⁶. Як результат, така її сукупність формує соціальну реальність і одночасно є способом усвідомлення цієї ж реальності, поєднуючи в собі процес і результат¹⁷.

Школа ХХІ століття має бути своєрідним центром, який сприятиме становленню духовності учнів...» або учасників освітнього процесу (стейкхолдерів) «..зокрема опануванню культурних цінностей України та світової цивілізації»¹⁸, сталого розвитку планети Земля.

В переважній більшості закладів освіти України, ще діє система освіти, що була створена 150 років тому і була орієнтована на майбутніх працівників заводів. І не передбачала в стратегії сталий розвиток. А отже і досі базується на двох видах інтелекту – вербально-лінгвістичному (як ми пишемо і читаємо) і на логіко-математичному (як рахуємо). Це все, що було потрібно для людей на заводах. І ці два види інтелекту стали основними, через які батьки дивляться на своїх дітей¹⁹. Але соціальна інтеграція та соціалізації з метою розкриття

¹² Словник-довідник з українського літературного слововживання / С. І. Головащук. – Київ: Наук. думка, 2004. – 446, с. – (Словники України), 144 с.

¹³ Чечко Т. М. Соціально-педагогічна підтримка батьків дітей з особливостями психофізичного розвитку в дошкільних навчальних закладах. дис. ... канд. пед. наук. , Київський університет імені Бориса Грінченка. 2018. с. 353. URL: <https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/24975/>

¹⁴ Москаленко В. Соціалізація особистості. Монографія. К. Фенікс. 2013. 540с., 75 с.

¹⁵ Наторп П. Социальная педагогика. [Електронний ресурс]. URL: <https://www.facebook.com/photo.php?fbid=5087833177898745&set>

¹⁶ Геєць В.М. Феномен нестабільності – виклик економічному розвитку / ДУ “Інститут економіки та прогнозування НАН України”. Київ. Академперіодика. 2020. 456 с., 203 с.

URL: <https://doi.org/10.15407/akademperiodyka.403.456>

¹⁷ Геєць В.М. Соціалізація, соціальні інновації та соціальна взаємодія бізнесу й держави. Український соціум. 2020. № 3 (74), с. 16, 11 с.

¹⁸ Богута В.М. Можливості підвищення студентами свого естетичного рівня у вільний час за допомогою культурно-мистецьких закладів. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Формування здорового способу життя студентської молоді: реалії та перспективи», м. Полтава, 24-25 грудня 2002 р. Полтавський державний педагогічний університет ім. В.Г. Короленка, 2003. 224 с., 184 с.

¹⁹ Швадчак Н. Повірити в дитину – як допомагає в навчанні теорія множинного інтелекту URL: <https://nus.org.ua/articles/poviryty-v-dytynu-yak-dopomagaye-v-navchanni-teoriya-mnozhyhnogo-intelektu/>

індивідуально заданих здібностей та талантів особистості має вагоме місце для усвідомленого забезпечення сталого розвитку, як особистості так і громади, суспільства в цілому. Тому важливим є вивчення та реалізація сучасних теорій інтелекту, а саме теорія множинного інтелекту американського психолога Говарда Гарднера, що вперше була опублікована понад чотири десятиріччя тому в його книзі «Рамки розуму: теорія множинного інтелекту», розкриває один з можливих способів індивідуалізації освітнього процесу. Теорія множинного інтелекту підтверджує те, з чим педагоги мають справу щодня: люди мислять і вчаться багатьма різними способами ²⁰.

Але саме визнання різноманітностей інтелекту дитини, індивіда, людини, особистості, ще не висвітлює систему цілей і завдань свідомої участі особистості та не сприяє створенню умов для сталого розвитку в освіті. Важливим елементом, на нашу думку є дослідження Бенджаміна Блума, який міркував над питаннями: Які цілі та конкретні завдання ставить перед собою педагог перед тим, як увійти у клас? Як вони пов'язані між собою? І як перевірити, чи досягаються поставлені цілі ²¹?

Для вирішення поставлених завдань Б. Блум запропонував власну теорію навчання, в якій вибудував певну послідовність і взаємозалежності: цілі навчання безпосередньо залежать від ієрархії розумових процесів, як-от запам'ятовування (remembering), розуміння (understanding), застосування (application), аналіз (analysis), синтез (synthesis) та оцінка (evaluation). Кожному з цих рівнів за допомогою певних дієслів може пропонуватися набір завдань.

	Навчальна мета/рівень	Результат, якого досягають учні
нижчий рівень	Знання	запам'ятовування і відтворення учнями змісту навчальної інформації, включаючи факти, поняття, терміни й теорії
	Розуміння	здатність учнів сприймати викладене й передавати в іншій формі (своїми словами, іншою мовою, у графіку і т. д.), встановлювати смисл інформації, прогнозувати, виходячи з раніше отриманої інформації
	Застосування	уміння без зовнішньої підказки застосовувати у новій ситуації знання, набуті раніше, використовувати теоретичні знання у життєвій ситуації
високий рівень	Аналіз	уміння учнів розділяти матеріал на окремі складові, порівнювати частини, встановлюючи їхні взаємозв'язки, логіку, класифікуючи, розуміючи модель, структуру їхньої організації
	Синтез	здатність учнів до творчого поєднання частин або елементів у нове ціле з іншими властивостями
	Оцінювання	уміння учнів робити кількісні або якісні оцінки, що основані на використанні критеріїв або стандартів, та формулювати ціннісні судження про ідеї, дослідження, рішення, методи тощо

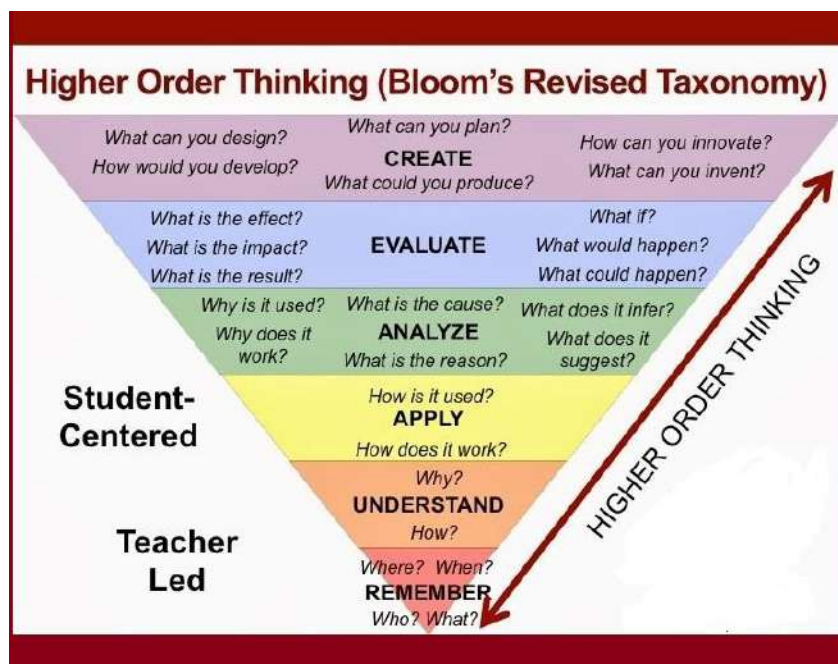
Малюнок 1. Таксономія навчальних цілей та результатів Б. Блума.

Тож для більш деталізованої візуалізації теорії Бенджаміна Блума ми пропонуємо використовувати досвід Британської ради у підготовці вчителів до сталого розвитку, в основі якої покладено теорію Б. Блума. Першим аспектом у формуванні умінь організації умов для сталого розвитку варто розглядати процес насиченості освітнього середовища відповідними

²⁰ Ворон М. Множинний інтелект: від теорії до практики. Підручник для директора: журнал управлінської компетентності / М. Ворон, Ю. Найда. 2008. №5. С.68-72. URL: <https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/3030/>, 69 с.

²¹ Пометун О. Щот таке таксономія Блума і як вона працює на уроці [Електронний ресурс] URL: <https://www.criticalthinking.expert/usi-materialy/shho-take-taksonomiya-bluma-i-yak-vona-pratsyuye-na-urotsi/>

знаннями та поняттями; по-друге – розуміння їх сутності та взаємозв'язку; наступним аспектом є формуванні практичних умінь щодо застосування основних знань та понять про сталий розвиток; логічним продовженням попередніх етапів визначаємо уміння здійснювати критичний аналіз взаємозв'язків, логіки структури організації освітнього процесу спрямованого на сталий розвиток. Також важливим аспектом є перехід на творчий рівень створення умов для сталого розвитку, який починається з формування умінь синтезувати отримані знання, тобто поєднувати в нове ціле з іншими властивостями. Останнім етапом формування умінь організувати умови для сталого розвитку – це творчий підхід до вирішення завдань освітнього середовища. Узагальнений вигляд, якої представлено на малюнку 2.

Малюнок 2. Таксономія Блума у підготовці вчителів для роботи у закладах середньої освіти (за рекомендацією Британської ради).

Також для нашого дослідження мають особливе значення погляди Едварда Осборна Вілсона, який стверджував, що відчуття спільної цілі в колективах можна досягти в разі розвитку позитивних соціальних зв'язків у групі, яка являє собою образ інституту співробітництва інклюзивного характеру. А завдяки взаємодії діяльності членів групи досягаються еволюційні переваги цієї соціальної системи (групи)²². Тому для формування умов сталого розвитку необхідним є організація освітнього процесу за принципом інклюзивності, тобто створення умов для навчання з урахуванням інтересів, особливостей усіх учасників, а також формування активної освітньої позиції та поваги до голосу кожного.

Звертаючись до історії, ми можемо знайти приклад застосування даного принципу в організації суспільного ладу у польському парламенті, в якому привалює принцип однастайності – від початку він був пов'язаний з функціонуванням палати депутатів, був присутній у відносинах між королем і палатою, впливав на позицію сенату. Основним індикатором було цього принципу було правило *liberum veto*, що у перекладі з латинської означає «вільно не дозволяю», інколи вислову однієї людини «не дозволяю» або «протестую» було достатньо, щоб змінити рішення. Дослідники з'ясовують, чому і навіщо було використано принцип однастайності, принцип, який, зрештою, на початку функціонування

²² Genesis: The Deep Origin of Societies by Edward O. Wilson. 2019, Liveright, 9 с.

польського сейму мав відображати консенсус усього шляхетського народу та повагу до голосів меншості²³.

Досліджуючи історію культури польського парламентаризму минулих століть з метою визначення освітніх аспектів народної педагогіки з'ясували, що важливим є поняття «культури» для висвітлення педагогічного аспекту сталого розвитку, адже культурні форми, акумулюючи історично вироблені всезагальні форми людської діяльності, задають індивідам, як суб'єктам діяльності, змістовні характеристики відношення людини до світу.

Об'єктивуючи досвід людства в його узагальненому виді, культурні форми, засвоюючись індивідами, стають умовою виробництва, тим регламентом, який визначає способи їх трудової діяльності. Існуючи в об'єктивованих надіндивідуально приписаних вимогах до індивідів, культурні форми, виступаючи як сукупність певних зразків, принципів, правил, стандартів, еталонів, канонів, виконують нормативну функцію, яка полягає у здатності моделі діяльності, що втілена у формі культури, певним чином «нав'язуватись» суб'єктам і відтворюватись у напрямку, способах, організації, формах існування і результатах їх діяльності. Культура виступає як сукупність певних зразків і вимог до індивідів, які у своїй сукупності складають ту надіндивідуально приписану соціальногенетичну програму діяльності людини, засвоєння якої є обов'язковою умовою розвитку як всього суспільства,..» організації об'єднаних націй, країн, мегаполісів, міст, громад, родин "..., так і окремих індивідів. В цьому виявляється соціалізуюча функція культури.

Звертаючись до історичних джерел української культури, можемо стверджувати, що принципи сталого розвитку були орієнтирами суспільства в різні часи та епохи. Саме прадавні українці по-особливому ставилися до свого статусу у відносинах з природою. Вони сповідували принцип природовідповідності, який полягав у тому, що людина вважала себе частиною природи, функціонувала за її законами і механізмами, жила з нею в гармонії і любові. Бачення свого статусу і ролі, відношення з оточуючим світом, розуміння взаємозв'язків функціонування Всесвіту знайшло своє відображення у народних віруваннях та уявленнях. Саме вони увібрали в себе розмаїття ідей, поглядів, розкривають господарські інтереси людини, які ґрунтуються на вірі в силу тих чи інших явищ природи; активні методи поведінки людини у повсякденному, побутовому житті²⁴.

Сучасність українського суспільства потребує переосмислення орієнтирів досягнення сталого розвитку. В перші дні військової агресії при оголошенні військового стану перед українськими родинами постали питання, як захиститися від голокосту та чим допомогти захисникам? Саме з цього моменту відбувся новий поштовх до переосмислення понять «майбутнє», «доцільна діяльність», «праця» та «волонтерство», «меценатство», що є важливими аспектами для вдосконалення технологій, методів роботи закладів освіти України та забезпечення сталого розвитку. Основою існування та прогресу людської цивілізації є соціальна діяльність як прояв активності з метою зміни чи перетворення елементів навколишнього світу в свідомості самої людини. Доцільна діяльність людини, праця, виступає основою такої діяльності.

Але війна почалася і триває, тож перед педагогами постали нові методичні виклики та нові вимоги до організації освітнього процесу. Провідним у сталому розвитку стає психо-соціальний аспект, який полягає у орієнтації освіти на нормалізацію життя учнів. Концепція нормалізації діяльності полягає в активному застосуванні профілактичних, здоров'язбережувальних, відновлюючих технологій, організації безпечного середовища. Усвідомлюючи, що концепція нормалізації, та нормалізація зокрема - це соціальний та

²³ Dąbrowski Karol. Zasada jednomyślności w rozwoju polskiego parlamentaryzmu do roku 1652 // Studenckie Zeszyty Naukowe 6/9, 75-87. 2003.

URL: https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Studenckie_Zeszyty_Naukowe/Studenckie_Zeszyty , 75 с.

²⁴ Ірклієнко В.С., Григор'єва О.О. Використання валеологічного потенціалу українського народного свята в становленні особистості. // Формування здорового способу життя студентської молоді: реалії та перспективи: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, м.Полтава, 24-25 грудня 2002 р.: Полтавський державний педагогічний університет ім. В.Г.Короленка, 2003. 224 с, 183 с.

соціально-психологічний критерій поведінки людини або соціальної групи, що включає поняття про якість життя як інтегрованої характеристики образу життя в основних показниках: фізичне здоров'я, психічне здоров'я, соціальний статус, матеріальний достаток (соціально-економічний статус), загальну задоволеність життям, впевненість у завтрашньому дні, можливості розвитку задатків та здібностей, можливість отримати професію і працевлаштуватися, наявність соціальних зв'язків взаємодопомоги, повнота участі у житті²⁵. Маємо визнати, що «нормалізація» - і є «перемога»! У додаток до концепції «нормалізації» варто враховувати і інші індекси, на кшталт «Індексу якості життя» (англ. quality-of-life index) розроблений компанією «Economist Intelligence Unit», що ґрунтується на методології, яка пов'язує підсумки досліджень по суб'єктивній оцінці життя в країнах, з об'єктивними визначниками якості життя в цих країнах.

Для розробки концепції нормалізації освіти України доцільним є орієнтація на досвід такої країни, як Данія, оскільки вона є активним впровадником сталого розвитку. Організації та цілі, що переслідують представники країни Данія, а саме практичний досвід Бенні Андерсена, голови асоціації соціальних педагогів Данії, спрямовані на посилення соціально-педагогічної підготовки вчителів, психологів та інших фахівців освіти. За думкою Б. Андерсена кожен учитель повинен уміти вирішувати проблеми соціалізації учня і таким чином впливати на благодотворчого суспільства у соціальній сфері^{26 27}.

Бенні Андерсен підкреслює важливість тісної взаємодії освіти і соціуму, тому, за його думкою, не тільки освіта, а і інші структури державної системи потребують фахівців з вирішення соціально-педагогічних завдань соціуму. Наприклад, кожне ОСББ у своїй структурі повинно мати соціального педагога, який би співпрацював з соціальними педагогами закладів освіти.

Постає потреба у фахівцях, що мають коригувати діяльність спрямовану на сталий розвиток в освіті України, що, на нашу думку, полягає у функціях Психологічної служби освіти. До складу психологічних служб закладів освіти входять соціальні педагоги, функціями яких визначено: діагностична, прогностична, комунікативна, реабілітаційна, корекційна. Для реалізації цих функцій соціальний педагог повинен мати фундаментальну професійну підготовку, знання в різних галузях психології, педагогіки, фізіології, економіки, законодавства, статистики; володіти інформацією про сучасні політичні, соціальні й економічні процеси в суспільстві й критично їх оцінювати; вміло контактувати і взаємодіяти з різними типами клієнтів; мати професійний такт, який може допомагати викликати симпатію і довіру у клієнта, зберігати професійну таємницю, проявляти делікатність у всіх питаннях, що стосуються сторонньої людини; вміти оперативно приймати потрібне рішення навіть в екстремальних ситуаціях²⁸. Тобто професійний портрет соціального педагога уособлює в собі всі необхідні характеристики, які необхідні для забезпечення умов для сталого розвитку особистості в освіті. Орієнтирами у підготовці соціального педагога до організації умов сталого розвитку є законодавчі акти і документи України, одним з яких є Положення про Психологічну службу у системі освіти²⁹.

Зокрема у Розділі II: «Структура, управління та зміст діяльності психологічної служби» дотичними є наступні пункти:

²⁵ Сайко Н. О. Підготовка соціальних педагогів до партнерської взаємодії у реабілітаційному процесі // Психолого-педагогічні науки. 2016. № 1. с.220, 220 с.

²⁶ Соціальні педагоги та данські організації узгодили - зміцнювати соціально-педагогічну спеціалізацію [Електронний ресурс]. URL: <https://www.facebook.com/forbundsformanden/posts/>

²⁷ VALGKAMPEN SET FRA SOCIALPÆDAGOGERNES SIDE [Електронний ресурс]. URL: https://www.altinget.dk/social/artikel/sl-og-dh-til-politikerne-socialpaedagogikken-skal-fylde-mere-paa-paedagoguddannelsen?fbclid=IwAR3PrxAF6x56OOvRhRJ3-_Qm5yqJZQvq9-I5EKRQjXTukAWNRqVu3Hr-s4A

²⁸ Завацька Л.М. Технології професійної діяльності соціального педагога. Навчальний посібник для ВНЗ. К. Видавничий Дім «Слово». 2008. 240 с., 9-10 с.

²⁹ Наказ від 22.05.2018 № 509 Про затвердження Положення про психологічну службу у системі освіти України [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0885-18#Text>

п.16. Соціальний педагог закладу та/або установи освіти здійснює вивчення та аналіз соціальних умов розвитку здобувачів освіти, мікроколективу (класу чи групи), шкільного, студентського колективу в цілому, молодіжних і дитячих громадських організацій; просвітницьку та профілактичну роботу серед учасників освітнього процесу з питань запобігання та протидії домашньому насильству, у тому числі стосовно дітей та за участю дітей, злочинності тощо;

п. 17. Соціальний педагог закладу та/або установи освіти бере участь у плануванні і реалізації завдань соціалізації здобувачів освіти, адаптації їх у новому колективі і соціальному середовищі;

п.18. Соціальний педагог закладу та/або установи освіти, сприяє взаємодії закладів освіти, сім'ї і суспільства у вихованні здобувачів освіти, їх адаптації до умов соціального середовища, забезпечує консультативну допомогу батькам (законним представникам); формуванню у здобувачів освіти відповідальної поведінки, культури здорового способу життя, збереження репродуктивного здоров'я; попередженню конфліктних ситуацій, що виникають під час освітнього процесу, запобігання та протидії домашньому насильству; захисту прав здобувачів освіти від будь-яких видів і форм насильства, представляє їхні інтереси у правоохоронних і судових органах тощо; попередженню конфліктних ситуацій, що виникають під час освітнього процесу, запобігання та протидії домашньому насильству.

У розділі III. «Основні завдання, принципи та функції психологічної служби» виявляє дотичними сталому розвитку наступні пункти:

п.3. Функції психологічної служби: організаційно-методична - визначення стратегії, мети, завдань, планування діяльності психологічної служби та координація взаємодії учасників освітнього процесу; просвітницько-профілактична – поширення психологічних знань, виявлення фактів порушення прав дитини, вжиття заходів щодо подолання негативних чинників, які впливають на життєзабезпечення дитини, її моральний та соціальний розвиток, профілактика та попередження негативних впливів; соціально-захисна – захист конституційних прав і статусу, законних інтересів здобувачів освіти;

п.4. Напрями діяльності працівників психологічної служби: зв'язки з громадськістю – діяльність, спрямована на досягнення взаєморозуміння, співпрацю між окремими особами, колективами, соціальними групами, організаціями, державними органами управління; профілактика - своєчасне попередження відхилень у розвитку та становленні особистості, міжособистісних стосунках, запобігання конфліктним ситуаціям в освітньому процесі; навчальна діяльність – форма активного співробітництва, направлена на удосконалення, розвиток, формування особистості; просвіта - формування психологічної та соціальної компетентності учасників освітнього процесу.

Діяльність соціального педагога зорієнтована на роботу з усіма категоріями дітей і дорослих, з сім'ями (незалежно від наявності у них проблем) з пріоритетом виховних завдань. На відміну від педагога, який працює у навчальному закладі, у соціального педагога на першому місці - не навчаюча і освітня роль, а виховна функція соціальної допомоги і захисту. Робота соціального педагога покликана стимулювати і активізувати різносторонню діяльність педагогічної спільноти. Спеціаліст в області соціальної педагогіки покликаний інтегрувати, усувати розрізненість у діяльності всіх соціальних інститутів.

Специфікою роботи соціального педагога у забезпеченні сталого розвитку на даний момент є врахування і передбачення суспільних міграційних процесів в Україні.

В аналітичному центрі The Brookings Institution з Вашингтону у матеріалі центру «Refugees must be central to the reconstruction of Ukraine» зазначають, що зараз в інших країнах знаходиться майже 8 млн біженців з України, тобто це майже кожен четвертий мешканець країни на початок 2022 року³⁰. Це призводить до зменшення кількості професійних кадрів, які можуть вирішувати проблеми забезпечення сталого розвитку та ускладнення освітньої роботи з дітьми, які перебувають за межами України.

³⁰ Refugees must be central to the reconstruction of Ukraine [Електронний ресурс].

URL: <https://www.brookings.edu/blog/order-from-chaos/2023/01/06/refugees-must-be-central-to-the->

Під час круглого столу на тему: «Прогнозування потреб ринку праці України в кваліфікаціях у 2023 році», з огляду на дослідження Голови Національного агентства кваліфікацій України Юрія Баланюка: «Війна призвела до нових викликів та здійснила зміни у всіх сферах життя. Саме війна руйнує та пошкоджує житло, вбиває та завдає поранень, призводить до масового переміщення як людей, так і релокації підприємств. У воєнних умовах ринок праці різко змінюється, змінюються пріоритети, відбувається трансформація професій», – зазначив Голова Національного агентства кваліфікацій Юрій Баланюк ³¹.

Тому соціально-педагогічна робота по забезпеченню сталого розвитку в освіті потребує більш активної інституалізації на основі співробітництва з міжнародними організаціями. Наприклад, з такими інститутами, як компанія з розчищення відходів після катастроф Disaster Waste Recovery, Платформа міської стійкості (Urban Resilience Platform), Toxic Remnants of War, які займаються екологічними питаннями під час катастроф ³².

У свою чергу, це потребує не тільки контролю за якістю надання послуг та раціональністю розподілення ресурсів, а і контролінгу за цими процесами.

Загальновідомо, що контролінг уперше з'явився в Німеччині. Так, голова наглядової ради Controller Akademie AG M. Хаузер розглядає контролінг як цілеспрямоване планування та управління компанією, інституцією, акцентуючи на його відмінностях від контролю. Контролінг спрямований на вибудовування майбутньої стратегії розвитку соціуму. Контроль же має спрямування у минуле й обмежується тільки порівнянням «плану» і «факту» ^{33 34}.

Ю. Вебер пропонує визначити контролінг як елемент управління соціальною системою, що виконує головну функцію підтримки керівництва при вирішенні ним спільної справи координації системи управління (з акцентом на завданнях планування, контролю та інформування) ³⁵. Е. Майер під контролінгом розуміє керівну концепцію ефективного управління і довгострокового існування соціальних інституцій. В широкому економічному сенсі контролінг є системою забезпечення виживання підприємства у двох аспектах: у короткостроковому – оптимізація прибутку, в довгостроковому – збереження і підтримка гармонійних відносин і взаємозв'язків певного підприємства з навколишніми природою, соціальною і господарською сферами ³⁶.

Одним із найбільш важливих результатів діяльності Міжнародної групи контролінгу (IGC) стала розробка стандарту місії контролера. Функції контролерів полягають у формуванні та супроводі процесів менеджменту за визначенням цілей, планування і регулювання, що покладає на них солідарну відповідальність за досягнення поставлених цілей ³⁷.

Так, до сучасних інструментів контролінгу широкого спрямування належать аналіз відхилень, таргеткостинг, бенчмаркінг, мозковий штурм, синектика, оцінка працівників або менеджерів, основні показники, методи оцінки бізнесу, діаграми асоціацій; вузького – планування, бюджетування, аналіз життєвого циклу, крива досвіду тощо.

Існування різних видів контролінгу визначається масштабами і можливостями підприємства, громади, специфікою його діяльності та соціально-економічним рівнем розвитку. На практиці в якості об'єктів контролінгу розглядають зовнішнє середовище, виробництво, маркетинг, збут, постачання, фінанси, витрати, інвестиції, ризики, якість,

³¹ Круглий стіл на тему: «Прогнозування потреб ринку праці в кваліфікаціях у 2023 році» [Електронний ресурс]. URL: <https://www.facebook.com/nakgovua/posts/pfbid02Jzh36QLLeEcbBuCmFRXzMSiDS4Uf8oxhZeL>

³² Хто розчищає завали після ураганів, землетрусів і війни? [Електронний ресурс]. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-41687038>

³³ Planungsanwendungen & Umsetzung [Електронний ресурс]. - URL: <https://www.controllerakademie.de/seminar/controlling/controllers-trainingsprogramm/stufe-4-planungsanwendungen-umsetzung/>

³⁴ Гельман В. М. Теоретичні засади контролінгу в системі управління підприємством. Науково-виробничий журнал: Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво, 2017 р. № 6 (99), 47 с.

³⁵ Weber. J. Change Management fur die Kostenrechnung. 1990, 122–124 с.

³⁶ Mann Rudolf, Mayer Elmar Controlling for Beginners. 2000. P. 9-88, 9 с.

³⁷ International Group of Controlling (IGC). [Електронний ресурс] URL: <http://www.igc-controlling.org/>

логістику, інновації, персонал, людські ресурси, екологію тощо ³⁸. Так, наприклад, фахівці соціально-педагогічної роботи можуть скористатися такими інструментами в контролінгу зовнішнього середовища, як дескриптори, аналіз фактів, подій і відхилень, функціонально вартісний аналіз, бенчмаркінг, PIMS-аналіз, методи прогнозування, SWOT-аналіз, діагностика за слабкими сигналами, розробка сценаріїв, система раннього попередження та реагування; в контролінгу маркетингу – аналіз цілей, аналіз стратегій, перевірка планів, аналіз потенціалу, аналіз стратегічного портфолію, аналіз результатів та відхилень, аналіз відносин з клієнтами, бюджетування, система раннього попередження.

Отже узагальнюючи висвітлені погляди, можемо зробити висновок про основні соціально-педагогічні аспекти забезпечення сталого розвитку в освіті України. Першим таким аспектом нами розглянуто удосконалення процесу навчання, виховання, переведення його на більш усвідомлений учнями рівень. Цьому може сприяти використання в освітньому процесі таксономії Блума. Другим аспектом визначено важливість врахування в організації умов сталого розвитку культурних аспектів формування особистості, оскільки її формується відбувається, як поетапне засвоєння людиною різних рівнів формотворень культури, які відповідають її віковим потребам і можливостям. Третім аспектом можемо назвати процес переорієнтації школи на модель нормалізації життя особистості, що включає активне використання профілактичних, здоров'язбережувальних, корекційних соціально-педагогічних технологій та потребує тісної взаємодії всіх інституцій суспільства. Для реалізації зазначених завдань необхідним стає переведення соціально-педагогічної роботи на якісно новий професійний рівень. Тому четвертим соціально-педагогічним аспектом забезпечення сталого розвитку в освіті є організація тісної співпраці соціальних педагогів-практиків з міжнародними організаціями, які є провідними у просуванні технологій сталого розвитку суспільства. У свою чергу така співпраця потребує посиленого контролінгу у забезпеченні сталого розвитку, тому п'ятим аспектом ми виділили супровід менеджменту, дотримання чіткої стратегії, планування, регулювання, тобто контролінг соціально-педагогічної діяльності у забезпеченні сталого розвитку в освіті.

Досвід впровадження окреслених аспектів розпочався в деяких школах України. Нами було проведено залучення учасників освітнього процесу (стейкхолдерів) до соціологічного дослідження екологічної ситуації локального парку, довкілля району де мешкають учні за програмою та за допомогою обладнання – підручника для 9 класу з англійської мови за темою: Тема 3 «Довкілля та екологічніше життя» (Unit 3. Environment and Greener Living). Зачином для 9-ти класників України до цього соціально-педагогічного аспекту забезпечення соціального розвитку слугують цитати відомих науковців Анрі Пуанкаре ³⁹: Science is facts; just as houses are made of stones, so is science made of facts; but a pile of stones is not a house and a collection of facts is not necessarily science. (Наука - це факти; як будинки зроблені з каменів, так і наука складається з фактів; але купа каміння - це не будинок, а збірка фактів - це не обов'язково наука.) та Вільяма Генрі Брегга ⁴⁰: The important thing in science is not much to obtain new facts as to discover new ways of thinking about them (Важливим у науці є не стільки отримання нових фактів, скільки відкриття нових способів мислення про них) ⁴¹.

Вивчаючи підтеми «Життєздатний розвиток» та «Яке ж воно, навколишнє середовище?», вивчають сталий розвиток ⁴² та практикують дослідження і виявлення екологічних проблем громади у якій мешкають за опитуванням, зміст якого представлено на малюнках 3 і 4.

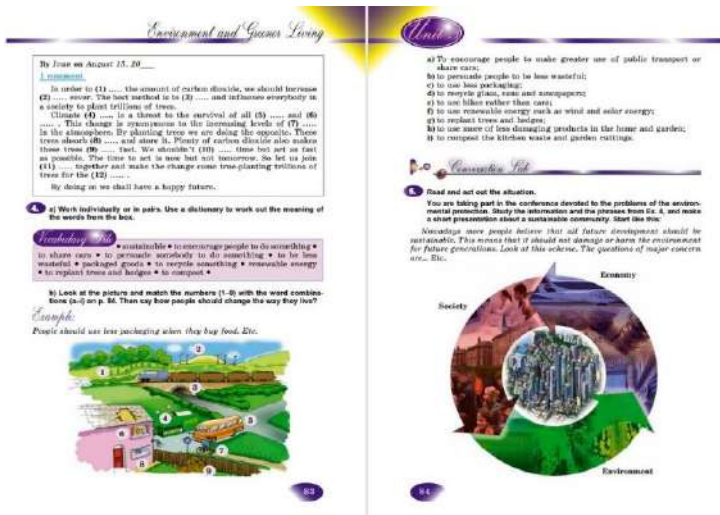
³⁸ Controlling-Portal.de – Alles zum ThemaControlling. [Електронний ресурс]. URL: <http://www.controllingportal.de/News/>

³⁹ Henri Poincare [Електронний ресурс]. URL: <https://g.co/kgs/47QVGB>

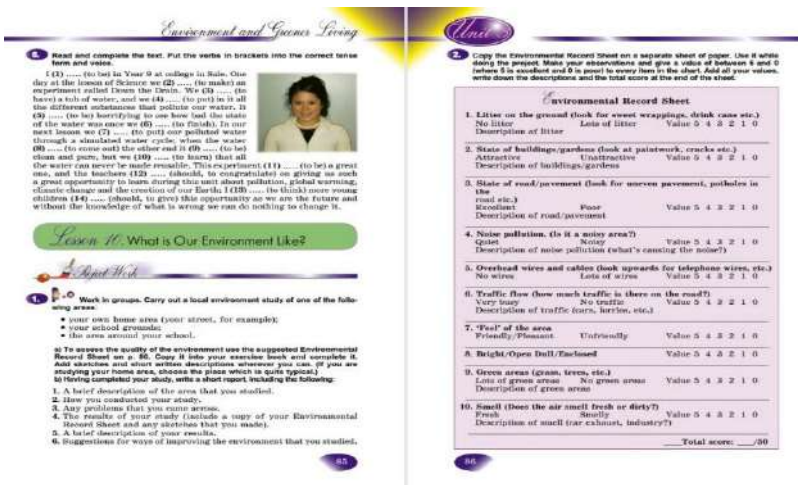
⁴⁰ Sir William Bragg [Електронний ресурс]. URL: <https://g.co/kgs/vBTQFh>

⁴¹ Несвіт А.М. Англійська мова: підруч. для 9-го кл. загальноосвіт. навч. закл. / Алла Несвіт. Київ: Генеза. 2017. 288 с., 92 с.

⁴² What is sustainable development? [Електронний ресурс]. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=7V8oFI4GYMY>

Малюнок 3. Питання для опитування щодо екологічних проблем громади.

Малюнок 4. Питання для опитування щодо екологічних проблем громади.

А також разом з вчителями, у березні, щорічно у мікрорайоні Половки в м. Полтаві влаштовують екологічну акцію із прибирання Гришкиного лісу, що представлено на фото 1.

Фото 1. Педагогічний колектив та учні під час екологічної акції.

А також за ініціативи вчителів початкової школи ЗЗСО №30 м. Полтави, учасники освітнього процесу (стейкхолдери) висадили три десятки туй, створивши Алею Слави, фото 2.

Фото 2 Екологічна акція з озеленення прилеглої до школи території

Практично апробованою є інтеграція соціально-педагогічного супроводу забезпечення сталого розвитку в освіті за індивідуальною освітньою траєкторією на уроках англійської мови у м. Полтаві для учнів 4-х класів. Діти навчаються за підручником для 4-х класів Нової української школи: Smart Junior 4 for Ukraine ⁴³.

За однією з тем: Звідки ти? Передбачено підтеми та тематики ситуативного спілкування:

- A. Громадські професії Let's play ст.26-27, малюнок 5;
- B. Шкільні події Project Art ст. 27, малюнок 3;
- C. Ярмарок Story time Let's have a fair! ст. 28-29, малюнок 6.

Малюнок 5;6. Сторінки підручника Нової української школи: Smart Junior 4 for Ukraine

Тож, для початкового рівня в освіті України готується покоління компетентних експертів з організації питань, як з громадянської відповідальності з розуміння важливості кожної професії для ефективного функціонування суспільства так і ліквідації наслідків катастроф, з долученнями міжнародних та неурядових організацій.

Міжнародні та неурядові організації, що допомагають освіті України повернутися до сталого розвитку маємо дослідити у наших наступних дослідженнях, але деякі з них, що були у пріоритеті завдань нашого наукового дослідження маємо зазначити:

1. Міжнародна конференція-школа «Основні знання про Міжнародну Асоціацію Клубів Левів», що відбулася 10 квітня 2021 року. На зустріч були запрошені представники Lions Clubs з Вірменії, України, Киргизії, Молдови, Грузії, Латвії, Таджикистану, також були представники з Польщі, Німеччини, Данії та ін. країн. Незмінною підтримкою та еталоном сталого розвитку поділилася під час сесії представниця Польщі Кася Геберт ^{44 45}, що багато років практичним досвідом ділиться про «Основні знання про Міжнародну Асоціацію Клубів

⁴³ Smart Junior for Ukraine. Рівень 4. [Електронний ресурс]. – URL: https://publishing.linguist.ua/publishing_book/smart-junior/

⁴⁴ Kasia Gebert URL: <https://www.facebook.com/kasia.gebert.90>

⁴⁵ Міжнародна конференція-школа «Основні знання про Міжнародну Асоціацію Клубів Левів».

Левів». Враховуючи міжнародний та український досвід найкращих практик соціально-педагогічного супроводу (провідництва) та завдячуючи соціально відповідальному бізнесу за меценатської підтримки пані Людмила Курбакова та Lions Quest Ukraine школи Полтавщини були забезпечені навчальними матеріалами курсу соціально-емоційного навчання «Навички для підлітків» для 5-9х класів Lions Quest «Соціальні та емоційні компетентності XXI століття».

2.Щорічні конференції «Економічне та освітнє стале відновлення країни: виклики та можливості» Professional Government Association of Ukraine у партнерстві з Представництвом Konrad Adenauer Stiftung Ukraine (Фонда Конрада Аденауера в Україні) та за підтримки Гарвардського клубу України (Harvard Club of Ukraine) яка відбувається 20 грудня.

3.Київський міжнародний економічний форум «Україна, яка перемагає», що об'єднав у 2022 році понад 700 учасників та більш ніж 70 спікерів — представників влади, бізнесу, підприємців, інвесторів та міжнародних партнерів для обговорення ефективних стратегій відновлення економіки України і того, як зміниться світ.

4.Розвиток громадянських компетентностей в Україні - DOCCU (www.doccu.in.ua) «Зростаємо у демократії».

Подальших розробок та впровадження потребують інші аспекти сталого розвитку, які вимагають скоординованої роботи освіти, економіки, політики держави, що зумовлює подальшу тематику наших досліджень.

Література:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250000 / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. – Київ; Ірпінь: Перун, 2005. – VIII, 1728 с.
2. Тодорюк С. І. Сталий розвиток як економічна категорія. // Вісник Хмельницького національного університету 2013, № 1 Економічні науки. Загальні проблеми економіки. URL: http://journals.khnu.km.ua/vestnik/pdf/ekon/VKNU-ES-2013-N1-Volume1_196.pdf#page=199 199 с.
3. Мельник Л.Г. Основи екології. Екологічна економіка та управління природокористуванням / Мельник Л.Г. ; за заг. ред. Л.Г. Мельника та М.К. Шапочки. – Суми: Університетська книга, 2006. – 759 с., с. 713
4. Боголюбов В.М. та ін Стратегія сталого розвитку. Підручник / В.М.Боголюбов, М.О. Клименко, Мельник Л.Г., О.О. Ракоїд. За редакцією професора В.М. Боголюбова. – К.: ВЦ НУБІПУ, 2018. 446 с. С. 9
5. Розпорядження КМУ «Питання збору даних для моніторингу реалізації цілей сталого розвитку» від 21 серпня 2019 р. № 686-р. Державна служба статистики України: офіц. вебсайт. [Електронний ресурс] URL: http://www.ukrstat.gov.ua/csr_prezent/
6. Карпіщенко О.І., Ілляшенко К.В., Ілляшенко Т.О. Якість місцевого розвитку - удосконалення європейського досвіду оцінки в умовах України // Economics Bulletin. 2021. №1. Economic Theory. [Електронний ресурс]. URL: https://ev.nmu.org.ua/index.php/en/archive?arh_article=1312 , с. 19, с. 19
7. The IAEA Board of Governors in Vienna adopted a Resolution on nuclear safety, security and safeguards in Ukraine [Електронний ресурс]. URL: <https://www.facebook.com/aencua/posts/>
8. Хто такі стейкхолдери і як із ними боротися дружити [Електронний ресурс]. - URL: <https://brainrain.com.ua/uk/hto-taki-steykholderi-ua/>
9. Stakeholders in Education [Електронний ресурс]. URL: <https://study.com/academy/lesson/what-is-a-stakeholder-in-education-definition-examples.html>
10. Закон України Про повну загальну середню освіту (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2020, № 31, ст.226) Розділ IV Учасники освітнього процесу. Стаття 19. Учасники освітнього процесу [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text>
11. Словник іншомовних слів За редакцією О. С. Мельничука, 1974р. URL: https://slovnuk.me/dict/foreign_melnychuk

12. Словник-довідник з українського літературного слововживання / С. І. Головащук. – Київ: Наук. думка, 2004. – 446, с. – (Словники України). С. 144
13. Чечко Т. М. Соціально-педагогічна підтримка батьків дітей з особливостями психофізичного розвитку в дошкільних навчальних закладах. дис. ... канд. пед. наук: , Київський університет імені Бориса Грінченка. 2018. с. 353. URL: <https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/24975/>
14. Москаленко В. Соціалізація особистості. Монографія. К. Фенікс. 2013. 540с., с. 75
15. Наторп П. Социальная педагогика. [Електронний ресурс]. URL: <https://www.facebook.com/photo.php?fbid=5087833177898745&set>
16. Геєць В.М. Феномен нестабільності – виклик економічному розвитку / ДУ “Інститут економіки та прогнозування НАН України”. Київ. Академперіодика. 2020. 456 с. URL: <https://doi.org/10.15407/akademperiodyka.403.456>
17. Геєць В.М. Соціалізація, соціальні інновації та соціальна взаємодія бізнесу й держави. Український соціум. 2020. № 3 (74), с. 16
18. Богута В.М. Можливості підвищення студентами свого естетичного рівня у вільний час за допомогою культурно-мистецьких закладів. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Формування здорового способу життя студентської молоді: реалії та перспективи», м. Полтава, 24-25 грудня 2002 р. Полтавський державний педагогічний університет ім. В.Г. Короленка, 2003. 224 с. , С. 184
19. Швадчак Н. Повірити в дитину – як допомагає в навчанні теорія множинного інтелекту URL: <https://nus.org.ua/articles/poviryty-v-dytynu-yak-dopomagaye-v-navchanni-teoriya-mnozhyynogo-intelektu/>
20. Ворон М. Множинний інтелект: від теорії до практики. Підручник для директора: журнал управлінської компетентності / М. Ворон, Ю. Найда. 2008. №5. С.68-72. URL: <https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/3030/>
21. Пометун О. Щот таке таксономія Блума і як вона працює на уроці [Електронний ресурс] URL: <https://www.criticalthinking.expert/usi-materialy/shho-take-taksonomiya-bluma-i-yak-vona-pratsyuye-na-urotsi/>
22. Genesis: The Deep Origin of Societies by Edward O. Wilson. 2019, Liveright.
23. Dąbrowski Karol. Zasada jedności w rozwoju polskiego parlamentaryzmu do roku 1652 // Studenckie Zeszyty Naukowe 6/9, 75-87. 2003. URL: https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Studenckie_Zeszyty_Naukowe/Studenckie_Zeszyty_,_c.75
24. Ірклієнко В.С., Григор'єва О.О. Використання валеологічного потенціалу українського народного свята в становленні особистості. // Формування здорового способу життя студентської молоді: реалії та перспективи: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, м.Полтава, 24-25 грудня 2002 р.: Полтавський державний педагогічний університет ім. В.Г.Короленка, 2003. 224 с.
25. Сайко Н. О. Підготовка соціальних педагогів до партнерської взаємодії у реабілітаційному процесі //Психолого-педагогічні науки. 2016. № 1. с.220, с.220
26. Соціальні педагоги та данські організації узгодили - зміцнювати соціально-педагогічну спеціалізацію [Електронний ресурс]. URL: <https://www.facebook.com/forbundsformanden/posts/>
27. VALGKAMPEN SET FRA SOCIALPÆDAGOGERNES SIDE [Електронний ресурс]. URL: https://www.altinet.dk/social/artikel/sl-og-dh-til-politikerne-socialpaedagogikken-skalfylde-mere-paa-paedagoguddannelsen?fbclid=IwAR3PrxAF6x56OOvRhRJ3-_Qm5yqJZQvq9-I5EKRQjXTukAWNRqVu3Hr-s4A
28. Завацька Л.М. Технології професійної діяльності соціального педагога. Навчальний посібник для ВНЗ. К. Видавничий Дім «Слово». 2008. 240 с., с.9-10
29. Наказ від 22.05.2018 № 509 Про затвердження Положення про психологічну службу у системі освіти України [Електронний ресурс]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0885-18#Text>

30. Refugees must be central to the reconstruction of Ukraine [Електронний ресурс]. URL: <https://www.brookings.edu/blog/order-from-chaos/2023/01/06/refugees-must-be-central-to-the->
31. Круглий стіл на тему: «Прогнозування потреб ринку праці в кваліфікаціях у 2023 році» [Електронний ресурс]. URL: <https://www.facebook.com/nakgovua/posts/pfbid02Jzh36QLeEcbBuCmFRXzMStDS4Uf8oxhZeL>
32. Хто розчищає завали після ураганів, землетрусів і війни? [Електронний ресурс]. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-41687038>
33. Planungsanwendungen & Umsetzung [Електронний ресурс]. - URL: <https://www.controllerakademie.de/seminar/controlling/controllers-trainingsprogramm/stufe-4-planungsanwendungen-umsetzung/>
34. Гельман В. М. Теоретичні засади контролінгу в системі управління підприємством. Науково-виробничий журнал: Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво, 2017 р. № 6 (99). с.45.
35. Weber. J. Change Management fur die Kostenrechnung. 1990. P. 122–124., с. 122–124
36. Mann Rudolf, Mayer Elmar Controlling for Beginners. 2000. P. 9-88, с. 9
37. International Group of Controlling (IGC). [Електронний ресурс] URL: <http://www.igc-controlling.org/>
38. Controlling-Portal.de – Alles zum ThemaControlling. [Електронний ресурс]. URL: <http://www.controllingportal.de/News/>
39. Henri Poincare [Електронний ресурс]. URL: <https://g.co/kgs/47QVGB>
40. Sir William Bragg [Електронний ресурс]. URL: <https://g.co/kgs/vBTQFh>
41. Несвіт А.М. Англійська мова: підруч. для 9-го кл. загальноосвіт. навч. закл. / Алла Несвіт. Київ: Генеза. 2017. 288 с.
42. What is sustainable development? [Електронний ресурс]. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=7V8oFI4GYMY>
43. Smart Junior for Ukraine. Рівень 4. [Електронний ресурс]. - URL: https://publishing.linguist.ua/publishing_book/smart-junior/
44. Kasia Gebert URL: <https://www.facebook.com/kasia.gebert.90>
45. Міжнародна конференція-школа «Основні знання про Міжнародну Асоціацію Клубів Левів». [Електронний ресурс]. URL: <https://www.facebook.com/LionsClubLvivEmpathy/posts/pfbid0F2NFMjDv4MgcKV4yCpX4ZDHRMcmNmNvjTEmftkGyNCc5oaX8pdWzZuXCpBW2hBNRI>